

ИЗЛОЖЕНИЕ
от
АсенЧилингиров, Берлин

По повод подготовения за печат том II от ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ
от авторски колектив при Българската академия на науките*

Вторият том на История на България включва някои от най-важните моменти от нашето минало: заселването на славяните и прабългарите на Балканския полуостров, основаването на Българската държава, етногенезиса на българския народ, приемането на християнството, борбите за обединение на славяните и за независимост на България и възникването на българската национална култура, до падането на Българската държава под византийско владичество през 1018 година. Проблемите, свързани с тези основни моменти от българската история, са били многократно разглеждани от българската съвременна историография, особено през последното десетилетие. Събран е изобилен фактически материал, който позволява да се правят редица обобщения, да се изяснят редица доскоро неясни въпроси. Задачата на това издание на История на България, поставена пред авторския колектив, е била тъкмо да представи днешното състояние на изследванията, свързани с посочените важни моменти от миналото на нашия народ, да улесни читателя-специалист и неспециалист при боравенето с материята и при разглеждането на отделните проблеми, засегнати в специалната научна литература и пръснати в отделни издания, често трудно достъпни за него. Същевременно това ново издание би трябвало да помогне на читателя да се ориентира по редица спорни въпроси, обект на засилената се през последно време антибългарска пропаганда в някои чужди страни, като с това даде научнообоснован отговор на нападките срещу България.

За съжаление, според мен, тъкмо тези задачи не са достатъчно добре изпълнени. Допуснати са груби грешки и недоглеждания, които в най-добър случай само намаляват научната стойност на изданието и подронват авторитета на БАН, под чието име излезе този труд. Често обаче, тези грешки са от политически характер и могат да подхранват антибългарски тенденции, да подпомогнат враговете на България, като им предоставят достатъчно аргументи за нападките им срещу българския народ.

С много малко изключения, текстът на втория том от Историята на България отразява състоянието на българската наука от края на 60-те години. По-нови изследвания в българската и чуждата литература, често от голяма важност при решаването на отделни проблеми, не се използват от авторите и не се цитират в литературата. Това също снижава научната стойност и актуалността на изданието, но същевременно дезинформират читателя по някои основни проблеми от решаващо значение в идеологическата борба.

Една от основните задачи, поставени пред авторския колектив, е била да се издирят всички писмени извори, документи, летописи, свързани с българската история, да бъде направена нова преоценка на данните от паметниците на българската материална и духовна култура с оглед на изданието. И тази задача не е изпълнена задоволително – редица изворни данни все още са необработени и не намират нужното отражение в текста. Обобщенията във връзка с изследванията на материалната и духовната култура са съвсем недостатъчни, а понякога и погрешни. Те не дават никакви нови приноси, а отразяват остарели и отдавна отречени схващания.

По-малко фатални са редица слабости, породени от недостатъчно внимателното редактиране на написания от значителен брой автори текст: материалът е неравностоен, допуснати са повторения и противоречия в отделните части, диспропорцията в някои отдели е очебийна. Всичко това обаче е за сметка на БАН.

Въпреки напредналата вече фаза от издаването на книгата - доколкото ми е известно, текстът е даден за набор, но печатането не е започнало - голяма част грешките и недоглежданията биха могли да бъдат отстранени. Забавянето на изданието с няколко седмици не е от фатално значение, докато прибързаното отпечатване с всички недостатъци би довело до тежки и непоправими последици.

---

* Книгата е подписана за печат на 21 III 1981 г. и излиза под заглавието: История на България – том втори – ПЪРВА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА, София 1981

I ВЪПРОСИ ОТ ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ

Един от основните въпроси, чието решаване в текста на том II от История на България е незадоволително, е въпросът за изясняването на българските държавни граници в определени периоди от развитието на Българската държава. При това тук не се касае до т. нар. „военновременни граници“ на България, т.е. временно окупирани от българските войски територии или райони, в които в известни моменти българските войски са водили военни действия, а преди всичко до границите, определени от мирните договори, като тези от 865 и 927 година. Такива договори узаконяват едно фактическо положение и определят за известен период от време юридическия статут, както и политическата и църковно-административната зависимост на районите и областите, станали вече дял на Българската държава, в които живее българското население и се развива българската материална и духовна култура. В настоящия том се повтарят отново грешките и недоглежданията на редица буржоазни автори, като се изказват схващания от преди повече от половин век, че българската северна и югозападна не могат да бъдат уточнени, поради липса на данни. Що се отнася до северната граница на България, нейното уточняване от българските изследователи през последните две години е вече добре обосновано и твърде задоволително. В текста на втория том от История на България тези изследвания обаче не са отразени и на читателя се предлагат остарели и погрешни данни. Това се отнася също за границите между България и Византия от 865 и 927 година. В изследванията на българските историци до последно време господства схващането, че тези граници не могат да бъдат установени с голяма точност, тъй като граничните райони в югозападната част на България – църковните епархии, посочени в единствения ни надежден писмен източник, сигилиите на Василий II от 1019 г., определящи границите на Българската архиепископия и включващи българските земи така, както са били при Петър, т.е. според мирния договор от 927 г., – не могат да бъдат идентифицирани. В действителност тук става въпрос за четири епархии, които до 896 г. са били подчинени на митрополията на Южен Епир, а след това, при откъсването на Никопол (при дн. Превеза) от територията на Византия и и преместването седалището на митрополията в Навпакт, биват присъединени към България. Идентифицирането на тези четири епархии е отдавна известно в чуждата литература, което обаче е от не-но-малко значение, духовната и материалната култура и нейните паметници в този район, както и в останалите съседни райони, съставляващи част от Българската държава, следва от този момент нататък, чак до завладяването им от Византия през XI век съвсем друг път на развитие, различен от този на Византия.

Вместо да се помъчат да изяснят този проблем, авторите на текста още повече го замъгляват с погрешна интерпретация на сведенията от изворите и с допускането на фактически грешки поради недоглеждане и непознаване на материала, като с това внасят противоречия, лишавачи ги от здрава почва и опорни точки.

Така още в раздела за първите години от управлението на Борис I (180)* не се изяснява въпросът за мирното присъединяване на крайната югозападна област, Кутмичевица, към България и въпросът за основаването на Главница (Главиница). Опирайки се на погрешни теории, създадени от българските буржоазни историци, авторите не успяват да открият една от главните цели, стимулиращи българските владетели Борис I, Симеон и Самуил, да насочат своите главни военни сили към този район: откриването за България на най-прекия път към Запада – Виа Егнация. С постигането на тази цел, цел не по-малко важна от обединението на славянското население в югозападната част на Балканския полуостров, тези владетели създават условията за непрекъснат контакт на Българската държава със Западна Европа. Че двете идеи – обединяването на славянското население и пълния контрол на пътя към Запад и Адриатическо море – вървят ръка за ръка при външната политика на българските владетели от средата на IX век нататък, може да забележи всеки непредубеден наблюдател.

В текста на книгата обаче този въпрос остава висящ. Целите и подбудите за войните на Симеон са неизяснени. Дори на стр. 528 (284) се казва: „Като последица от постигнатите политически и военни успехи“ [става дума за времето след битката при Булгарофигон, когато към България са присъединени и южните области на Епир, включително голяма част от Драчката област, м.б.] „у Симеон постепенно назрява идеята за обединяване на южните славяни под неговия скиптър, за унищожаване на Византия и за създаване на българо-византийска империя със столица Цариград“.

При коментирането на някои исторически извори се стига до противоречия, които поставят под въпрос вече установени положения. Характерен за това е случаят с коментирането на писмото на Лъв Хирсфакт до византийския император, стр. 525 (283), където се казва: „Към края на века българите успели да овладеят една значителна територия с 30 крепости, намираща се на югоизток от Драч“.

Тук са дадени произволно локализирането на крепостите „на югоизток от Драч“ и датировката. Преместването седалището на митрополията на Южен Епир от Никопол в Навпакт, станало в 896-897 г., ни дава точно указание, кога тази област се откъсва от Византия. От друга страна, в писмото се споменава само за връщането на 30 крепости при Драч, а съвсем не се уточнява обхвата на завладените от Симеон територии. В българската историография съществува погрешното схващане, че тези 30 крепости са пръснати по цялата Драчка област. В оригиналния гръцки текст на писмото обаче думата **област** липсва, а се казва изрично **драчки крепости**. Думата област е прибавена произволно от българския преводач и безкритично е минала в изданието на Гръцките извори за българската история. Едно нещо са крепости около града Драч, а съвсем друго е понятието Драчка област (тема Северен или Нови Епир), една от най-големите административни области във Византийската империя, обхващаща по-голямата част от днешна Албания и от югославското адриатическо крайбрежие. Обстоятелството, че Симеон е върнал 30 крепости от укрепителния пръстен около Драч съвсем не значи, че е върнал на Византия Северен, та дори и Южен Епир, както излиза по-долу от текста на Историята на България.

Малко по-нататък, стр. 527 (284), във връзка със същото писмо се казва: „Така българите се отказали да завземат Солун, но в замяна на това получили значителни територии в тази част на полуострова“. Това твърдение противоречи на текста на писмото на Лъв Хирсфакт, чийто откъс е поместен на същата страница: „... най-сетне, при третото пратеничество, когато българите искаха да се заселят в превзетия от агаряните Солун, след като ги убедих и изгоних, го получих обратно“. И в двата случая имаме конкретни данни само за територии, които Симеон е завладял и след това върнал. Какви са били неговите първоначални цели, защо той е върнал веднаж завладени територии и какво е получил в замяна – всичко това авторите не се опитват да изяснят.

Дезинформиращо за обхвата на българските територии е твърдението, че „българските войски **обходили** цял Епир, а на запад стигнали до Адриатическо море и превзели Драчката област“ (408). В Хрониката на Скилица, от където изглежда е изхождал авторът, думата Епир не се среща, защото се говори за набезите на Самуил на византийска територия (Пелопонез, Лариса, Драч), а е прибавена „за по-голяма яснота“ от автора на текста.

* Цифрите в скоби отговарят на страниците при печатното издание, а без скоби – страниците в ръкописа.

Друга дезинформация среща на стр. 717 (389) при сведението, че „Никифор Фока обиколил древна Елада, за да инспектира границата с България“. В X век древна Елада отдавна вече не съществува, а и Никифор Фока не е бил в състояние да я обиколи, тъй като по-голямата част от нея се е намирала в границите на Българската държава. В случая, изложен от гръцкия извор, става дума за административната област (тема) Елада със столица Лариса, която по това време е била във византийски ръце и се включва в Българската държава едва при Самуил.*

Проблемите, свързани със събитията в България през 969-971 г. и изобщо с управлението на комитопулите до падането на Първата българска държава под византийско владичество през 1018 г., са най-много оспорваните в съвременната историография. Те са били и продължават да бъдат обект на редица манипулации, имащи за цел да се създаде впечатление за мнимото съществуване на една фиктивна отделна „македонска държава“ и „македонска нация“, залегнало като основна идея при прокарването на антибългарски настроения. Това обстоятелство налага изключително внимание при разглеждането и осветляването на фактите, засягащи всички събития, свързани с тази епоха. Тук няма място за излагане на лични схващания у някои автори; Историята на България излиза от името на Българската академия на науките и ще бъде третирана от читателите във и вън от България като официално становище на българската наука по всички тези въпроси. В този смисъл са необходими цяла редица корекции в текста, за да бъдат избегнати политически грешки от голяма важност, които биха нанесли значителни вреди на българската теза.

Нашите сведения за тази епоха почиват върху ограничено число исторически извори със стойност на документи, освен на понякога доста изчерпателните, но твърде субективни разкази на чуждите летописци. Затова ни се налага да използваме пълноценно документите, и то със цялото им съдържание. Не случайно антибългарските пропаганда се стреми със всички средства да отрече тяхната автентичност. Като признават в редица случаи само една част от данните на документите, а другата част отричат или оспорват нейната доказателствена стойност, авторите на текста на История на България том II сами подценяват научната стойност на тези документи и по този начин предоставят най-силния коз в ръцете на противниците на българската теза.

Един от тези случаи е случаят с надписа на Иван Владислав от Битоля. Изграждайки хипотезата за ранното датиране – измяната на Арон и неговото неучастие в Ихтиманската битка от 986 г., авторите на книгата индиректно отричат автентичността на този надпис. (407–417) Същевременно се подронва значението и на Самуиловия надпис от 993 г., при който Арон не се споменава като умрял и по такъв начин от невежество нанасят решителен удар против българската теза.

Корекциите в доскоро установената хронологична последователност на събитията от началната фаза на тази епоха, предложени от статията на П. Петров и залегнали в основата на текста на книгата, са възприети само отчасти от българската съвременна историография. Начинът, по който тази хронологична последователност се излага на стр. 719 (390) и 730 (398), повторенията и противоречията, които там се получават, налагат тези откъси да бъдат още веднъж внимателно редактирани. Същевременно са вмъкнати няколко пасажа, които с основание се оспорват от българската съвременна историография. Твърдението, че комитът Никола бил управител на Средецката област, в текста дадено веднаж на стр. 719 (390) с уговорка и на стр. 730 (398) без уговорка, би трябвало да се избегне. Също така с право се оспорва от българската съвременна историография твърдението за териториалното разделение на България под управлението на четиримата комитопули. Това твърдение е възприето безкритично от българската буржоазна историография и се поддържа засега само от П. Петров. То е антинаучно и противоречи на нашите съвременни схващания за развитието на социално-политическата структура в България през X век, но същевременно влиза в противоречие със съвременното становище на българската наука по въпроса за династичната приемственост в Първата българска държава, като поставя под въпрос някои важни за нашата история извори – анонимните апокрифи и агиографичната традиция. В този смисъл ще трябва също думите „законни наследници“ на стр. 748 (401) да се заменят с „преки наследници“. На стр. 732 (400) да се допълни, че Давид е бил български цар и според българската агиографска традиция, запазена до XIX век в българските земи.

Твърдението на стр. 728 (397) за някакво отстъпване на български територии след въстанието на Михаил е напълно произволно и за него няма никакво основание нито в историческите извори, нито в данните на спомагателните научни дисциплини. Същевременно обаче това твърдение поставя под съмнение документалната стойност на сигилиите на Василий II, определящи точно границата между българската земя и Византия „така, както е била при Петър“, т.е. с узаконяването на присъединените от Симеон територии по договора от 927 година. Въпросните територии са откъснати от България по всяка вероятност през 971/972 г. и биват отново присъединени непосредствено след 976 година.

Както справедливо се посочва в съвременната българска историография, събитията от 976 г. не могат да бъдат третирани като въстание (терминът е възприет от Хрониката на Скилица), а като продължение на военните действия, замразени от 971/972 година. Позоваването във връзка с тези събития на Хрониката на Йоан Длугош, както и особеното ѝ изтъкване като надежен исторически извор, е силно оспорвано от съвременната историография. Същевременно се пренебрегват редица данни от руските летописи, преди всичко във връзка с първото нападение на Светослав, стр. 718 (393), където – противно на цитирания от авторите откъс от Хрониката на Лъв Дякон – се говори за една много ожесточена битка. Също така в текста на Историята се дава само съобщение за поражението на съюзената българска и руска войска при Аркадиопол, където – както справедливо се изтъква от съвременната българска и светска историография – по всяка вероятност не се е развилото главното сражение, завършило с победата на българо-руската войска и отложило похода на Цимисхи за пролетта на 971 година. Руските летописи обаче ни представят данни и за съюза между България и Киевска Русия от 885 г., прекъснат със смъртта на Самуил в 1014 и на Владимир в 1015 г., когато за пръв път биват използвани руски наемници от Византия, в борбата ѝ срещу България.

Въпросът за смъртта на Роман с последвалата коронация на Самуил и противоречията в историческите извори във връзка с падането на Скопие е напоследък решен с голяма убедителност от Иван Венедиков в последната му публикация. Това решение би трябвало да се възприеме и в текста на История на България, стр. 746 (398), за да се избегнат явни противоречия, подхранващи антибългарски настроения.

Въпросът за връзките на Самуил с папата и преди всичко въпросът, дали той е получил царска корона от него, играе ключова роля в българската историография и заслужава обстойно разглеждане с точно осветляване на фактите. След като отричат автентичността на четирите единствени извори с

* В печатното издание това изречение е преформулирано: „...след като направил голяма обиколка на земите на древна Елада“ – въпреки тази корекция, „древна Елада“ няма нищо общо с похода на Никифор Фока по територията на византийската тема Елада и авторът на текста не различава двете понятия, обозначаващи античната държава и византийската тема (провинция).

документална стойност за епохата – надписите от с. Герман и Битоля, сигилиите на Василий II и Дюканжовия списък на българските патриарси и архиепископи – югославските историци изграждат цялата своя антибългарска хипотеза за самостоятелна македонска държава на „Самойло“ върху сведения, взети от преписката на Калоян с папа Инокентий III, като без да цитират оригиналния текст заявяват, че в искането си за царска корона Калоян изтъквал, че такава била дадена на Самуил от папата, което Инокентий III потвърждавал, след като бил наредил да се проучат архивите във Ватикана. В действителност въпросните цитати гласят както следва (превод според ЛИБИ т. IV, стр. 310 и 312): Писмо на Калоян – „На първо място ние като любим син искаме от нашата майка, Римската църква, царска корона и достойнство, според както са ги имали нашите стари императори. Както намираме записано в нашите книги, един е бил Петър, втори – Самуил и други, които са ги предхождали по царуване.“

Отговор на Инокентий III: „Ти обаче смирено поиска Римската църква да ти даде корона, както се чете в твоите книги, че била дала на Петър, Самуил и на другите твои знатнопометни предци. Ние, прочие, за да се уверим в това по-добре, наредихме да бъдат прочетени внимателно нашите регистри, от които ясно узнахме, че в подчинената ти земя са били короновани много царе.“

Въпреки извъртанята на сложния дипломатически език, от двата цитата става ясно, че 1) Калоян никъде не твърди, че Петър и Самуил са получили своите корони от папата, 2) Папа Инокентий признава, че в България са били короновани много царе, но с нищо не потвърждава, че тези царе са били короновани от Рим. И така, от тези цитати се вижда, че двете писма не могат да служат като потвърждение, че Самуил бил получил корона и царско достойнство от папата, нито пък, че Рим бил дал патриаршески сан на главата на българската църква. Но това не е било и необходимо, тъй като българският патриарх е продължил да изпълнява своите функции и след падането на Преслав, като е местил своите седалища в Средец, Мъглен, Воден, Преспа и Охрид, както научаваме от Дюканжовия списък и от сигилиите на Василий II. Той е имал всички права да коронова българските владетели и след смъртта на Роман е изпълнил на дело своите функции, като е короновал и Самуил. В този смисъл едно изтъкване на преписката на Калоян с Инокентий III на това място в текста (410) и без всякакви уговорки е дезинформиращо и подпомага аантибългарската теза. При все това ние не можем и не трябва да омаловажим твърденията в кореспонденцията като блъф на Калоян, на който Инокентий III се подвежда, като го използва сполучливо при прокарването на своите политически цели. През IX и X век съществуват постоянни контакти на българския царски двор с двора на императорите на Свещената римска империя, но и с папата. Явно е, че в случая със Самуил става дума тъкмо за такъв контакт, при който Рим признава коронацията на Самуил и който е бил регистриран и в българските държавни архиви, и в архивите на Ватикана.

Дезинформиращо и представляващо груба грешка е твърдението на стр. 756 (416), че Самуил загинал* при Беласица и то на същата страница, където се съобщава, че след като видял ослепените си войници, той получил удар и след два дни починал†.

Въпросът за падането на България под византийска власт е сложен и налага ново разглеждане. Византия не завладява българските земи нито със сила, нито поради предателството на някои български боляри, както се съобщава в текста на стр. 763 и сл (423). Хрониката на Скилица, която се възприема от историята като единствен исторически извор за тези събития, е написана значително по-късно и отразява едно становище, установено впоследствие и имащо за цел да оправдае по-нататъшните действия на Византия. В действителност, историческите документи и ходът на събитията след 1018 г. говорят категорично за прекратяване на военните действия между двете страни по силата на един договор за династична антанта между България и Византия с гарантиране на пълна политическа и църковна автономия на България. Този договор не е стигнал до нас, но ние имаме доказателства за неговото съществуване. За него се споменава в сигилиите на Василий II, някои от основните му клаузи намираме отразени напълно в тези сигилии, представляващи допълнение към него. За скрепяването му с брачен съюз между управляващите династии на двете страни знаем също добре от последвалите го събития. Знаем, че е спазван стриктно от Византия не само след смъртта на византийските императори Василий II и Константин, но и до края на живота на българския архиепископ Йоан, последния останал жив от сключилите с клетвена декларация договора. Тъкмо неговата смърт в 1037 г. дава повод на Византия – или по-точно на Цариградската патриаршия – да денонсира този договор, в резултат на което веднага избухва въстание в българските земи. Но това излиза от рамките на настоящия том. Независимо по какъв начин ние бихме оценили днес тези обстоятелства, фактите си остават факти и ние сме длъжни да ги зачитаме.

* При печатното издание това твърдение е отстранено.

† При печатното издание и това твърдение е отстранено.

II ВЪПРОСИ ОТ ИСТОРИЯТА НА КУЛТУРАТА

Последните три десетилетия донесоха значителни успехи за българската средновековна археология. Между най-важните резултати е разкопаването и проучването на първите две столици на Българската държава, Плиска и Преслав, дало огромно количество фактически материал. За съжаление, голяма част от натрупания материал до този момент все още не е обработен, обобщенията са недостатъчни, връзките между архитектурните и художествените паметници от Преслав с други художествени кръгове все още не са изяснени. Изследванията в Преслав добиват постепенно самостоятелен характер, получава се един затворен кръг, от който нито археолозите, нито историците са в състояние да се измъкнат. Наистина, направени са редица опити за изясняване генеалогията на строежите и на монументалното изкуство в Плиска и Преслав, обаче все още тези опити не могат да превъзмогнат лабораторния стадий и да бъдат поднесени във вид на завършена теза, изясняваща всички спорни въпроси. По такъв начин авторите на том II от История на България се връщат за по-сигурно към утвърдените, но значително остарели хипотези и отделни твърдения, като по този начин оставят по-голямата част от новонатрупания материал неизползвана. В същото време изследванията на художествените паметници в западните български земи са в пълен застой. В българската научна литература липсват каквито и да било оригинални трудове и проучвания за тях, като с това се създава огромна диспропорция между материала, засягащ столиците и останалите части от страната и главно югозападните райони, влизаци в границите на Първата българска държава. Този метод ктрие в себе си някои положения, водещи до груби политически грешки, чието по-късно изправяне би било много трудно, а в известна степен дори невъзможно.

Теорията за обособяване на столично българско изкуство с център Преслав и строго диференцираното от него провинциално изкуство в Охрид и изобщо в западните български земи е дълбоко погрешна. Както в българските столици, през последната трета на IX век възниква по цялата територия на България монументално изкуство със специфичен облик. След падането на Преслав в 971 г. нямаме временно изместване на художествения център в Охрид, а напълно логично пренасяне на българския политически и културен център на запад – отначало в Средец, а след това в Деволския комитат. Това преместване става още през 970 г., преди Преслав, заедно с източните райони от страната, да бъдат завладени от Византия. Между изкуството и културата в Преслав и западните български земи съществува пълна приемствена връзка, а не локално диференциране, изявяващо се във възникването на две отделни школи – твърдение, залегнало в основата на теориите на югославянските историци.

Същевременно въпросът за българската художествена култура през IX и X век има и друга страна. В чуждата литература по история на културата е възприета една теза, поставена от гръцки и прогрьцки автори, която и днес се лансира главно от просръбските среди. Тази теза твърди – общо казано – че тъмната епоха на варварските нашествия на Балканския полуостров обхваща от края на VI до XI век целия полуостров, освен Цариград и Солун. За това време тук не се създават никакви произведения на архитектурата и монументалното изкуство, а съществуващите паметници се датират произволно или преди тази епоха (напр. Кръглата църква в Преслав, църквата в Конюх, Югославия), или след 1018 г. (църквите в Охрид, Костур, днешна Западна България и Южен Епир), като изграждането им се отдава изключително на византийски строители. Българските историци и историци на изкуството обикновено приемат и цитират безкритично всички манипулирани публикации на гръцки и сръбски автори, и то не само отнасящите се до паметниците извън сегашните български граници, а и на българска територия. Характерен пример за това са българските църкви, споменати в сигилиите на Василий II и следователно съществуващи още през 1018 г., които в българската научна литература се датират обикновено от средата на XI та чак до XIV век. Въпреки несъмнени данни и доказателства за българския им произход, по-голямото число паметници на монументалното изкуство се датират от 30-те години на XI век нататък, т.е. от момента на заменянето на българската църковна администрация с гръцка.

Всички тези аномалии намират отражение и в том II от История на България. Наистина, на стр. 516 (278) се казва: „За небивало кратък срок в Българската държава се създава материална и духовно култура, която я издига на едно от челните места в тогавашна Европа [т.е. при Симеон]“. Това твърдение не само че не се доказва в съответния раздел от книгата, но дори индиректно се опровергава. Не се прави и опит за обобщения, показващи специфичния характер на българската култура, като се повтарят неверни, отдавна отречени твърдения. Не се търсят връзките, които спояват в едно цяло отделните паметници на българската художествена култура, пръснати по цялата територия на Българската държава, като я обособяват от културата на другите центрове.

На стр. 782 (426) се казва: „След приемането на християнството, в столицата и в околните укрепени центрове започнало строителство на базилики“. Колкото и да е специфично и характерно за българската архитектура през IX-X век връщането към архитектурната форма на базиликата, това не изчерпва въпроса. Най-новите изследвания показват, че базиликалната форма е само една от архитектурните форми, прилагани при българското църковно строителство и че още от самото начало се прилага и кръстокуполният тип църкви, който също има своето специфично развитие през IX и X век в българските земи. Противопоставянето на двата архитектурни типа като на един традиционен и друг зает изключително от Цариград, не се потвърждава от изследванията. Ако и архитектурният план на първата българска кръстокуполна църква – епископската църква в Главница/Главиница – да е зает от Цариград, а известни архитектурно-декоративни форми при нея да водят началото си от Запад, развитието, което този план претърпява до последния по време образец, църквата „Св. Герман“ при Преспанското езеро, е самостоятелно и независимо от византийските художествени центрове, като даже е оказало въздействие върху византийската провинциална архитектура в Беотия, Елада и Атика.

Примерът с „останките на много църкви в областта на Средна и Долна Брегалница“ на стр. 784 (427) не е особено сполучлив. Като се надценява далеч не тъй „изключителния и необикновено голям брой останки от църкви“ в този район и същевременно се манипулират данните за датировката им, в съвременната югославска научна литература се прокарява систематично и последователно една антибългарска тенденция, преследваща за цел да изтъкне някакво мнимо самостоятелно развитие на християнството по Брегалница, независимо от българската власт и предшествашо присъединяването на тази територия към България.

На същата страница се казва: „При проучванията [на манастира „Св. Наум“ на Охридското езеро, м.б.] са разкрити основите на триконхална църква, която отвън изглежда кръстовидна“. На мястото на цялото това изречение да се допълни към предишното изречение само: **с триконхална църква**. В действителност имаме на лице само едно по-късно частично преустройство на църквата, чийто югозападен параклис е запазен напълно в неговата първоначална форма. Тенденциозната публикация на югославския професор Димче Коцо, която тук се цитира, има за цел – както и при другите му изследвания – да докаже, че днес съществуващата църква няма нищо със строежа, чийто ктитор е бил цар Симеон, а е построена през време на сръбското владичество.

На същата страница, в последния абзац, вместо **дълбоки арки** да се поправи на **дълбоки слепи арки**; да се заличи **особено в Преслав и преславската църковна архитектура** като се поправи на **българска църковна архитектура**. През следващата епоха Преслав не играе вече никаква роля в българската архитектура, а слепите арки са характерни почти по цялата българска територия.

Стр. 785 (428), II абзац – тъкмо посочените паметници показват, че църковната архитектура не продължава да се развива по набелязаните от предходната епоха пътища. През X век се създава в българските земи нов декоративен стил в архитектурата, достигнал своя апогей в началото на XI век най-вече у костурските църкви, като с това не само се стига до ярко разграничаване между българската и гръцката архитектурни школи, но е на лице едно качествено ново явление в историята на средновековната архитектура.

Същата страница – църквата „Св. Герман“ е била по всяка вероятност параклис на българския патриарх Герман, където същият бил погребан. Да се твърди, че предназначението ѝ е било да бъде „семейна гробница“ е неправилно, тъй като е добре известно, че патриарсите не са имали семейства. Църквата е изградена изцяло в декоративна смесена зидария, а не само куполът ѝ, както се твърди в текста.

Същата страница, последен абзац – цитираният от Теофилакт строеж, направено от Йордан Иванов, се оспорва с право още от В. Златарски [Де се е намирал средновековният Девоп] и се опровергава окончателно от разкопките на Муцопулос, чиито резултати, насочващи определено към датиране в Самуилово време, имаме всички основания да приемем. Но тези резултати показват и стремежа на Самуил към приемственост и по отношение на културата и изкуството на старата българска столица Плиска, плана на чиято архиепископска църква той почти без изменение прилага при своя строеж.

Стр. 787 (428) - Последните проучвания показват, че преизписване на църквата „Св. София“ в Охрид през 30-те години на XI век има само в апсидата, едновременно с преизписването на наоса. За разорение на Охрид през 1015 г., както се твърди в текста, стр. 760 (428), не може да се говори. Състоянието на паметниците не ни дава право да допуснем това твърдение, почиващо само на едно съобщение в Хрониката на Скилица, че през 1015 г. Василий II превзел Охрид. На това съобщение противоречи съобщението в същата хроника за 1018 г., когато в града са все още запазени царските дворци и в тях огромното състояние на царската хазна. Също така и църквата „Св. София“ остава незасегната от военните действия.

Същата страница, II абзац – твърдението, че българската архитектура не е нищо повече от „приемник и продължител на провинциалното византийско изкуство“ не отговаря на истината и не може да бъде дадено като главно обобщение в един труд, посветен на 1300-годишнина на Българската държава. Следващите абзаци до „Манастирски църкви“, с. 787 (429) са написани без елементарни познания по архитектура. В основата си правилните твърдения на Никола Мавродинов се предават в такъв изопачен вид, че се създава пълен хаос.

Стр. 787 (429) и сл. - Въпросът с манастирските църкви далеч не е тъй прост и ясен, както се предава от текста от втория том на История на България. За болшинството посочени примери ние не разполагаме с никакви данни, че това са били манастирски църкви. Още по-малко данни имаме, за да приемем, че Аладжа-манастир при Варна, както и други манастири по Черноморското крайбрежие, водят началото си от тази епоха или даже от иконоборческата епоха.

Скулптурата на Първата българска държава не се развива в „характерния за епохата еkleктизъм“, както това се твърди на с. 559 (304). От една страна старата традиция в иконографията и стила, водеща началото си от Централна Азия, от друга страна антикизиращите тенденции в декоративната скулптура (Кръглата църква, Колуша, Гебе-Клисе и дворецът в Преслав, но също така и по цялата територия на България – Главиница, Несебър, Костур) създават при нея специфичен облик, което всъщност е както и декоративният стил на архитектурата едно качествено ново явление в средновековното изкуство.

Във връзка с рисуваната керамика от Преслав се казва на стр. 565 (309): „Тематично образите, рисувани върху керамичните плочи, съответстват напълно на репертоара от сюжети в източнохристиянското изкуство на X век. Начинът, по който са предадени те, разкрива канонизираното църковно изкуство на Византия през епохата на Македонската династия“. Това е само отчасти вярно. В действителност, не само тематичният кръг, но също орнаментиката, стилът и техниката на керамичните плочи от Преслав идват от определен художествен кръг – Предния изток: Месопотамия, Персия и Мала Азия. Най-близък паралел за техниката и стила срещаме в Самара (883 г.), от където арабското нашествие изглежда е принудило някои майстори да напуснат страната и намерят подслон в България, където създават школа.

Освен споменатите на стр. 796 (435) запазени стенописни фрагменти с отделни образи от „Св. Ахил“ в Преспа, „Св. София“ в Охрид, „Св. Врачи“ в Костур, „Св. Георги“ в София и „Св. Лаврентий“ във Водоча, към тази епоха се отнасят и запазените фрагменти от първото изписване на Боянската и Земенската църкви, а така също и на църквите „Св. Стефан“ и „Св. Архангели“ в Костур, „Св. Герман“ до Преспанското езеро, „Св. Климент“ (Имарет-джамя) в Охрид, „Св. Георги“ в Горни Козяк, Симеоновото кале при Скопие и на още няколко досега само частично публикувани църкви в Охридско, Скопско и Струмишко. С положителност могат да бъдат отнесени към тази епоха и стенописите в светилището на „Св. София“ в Охрид – без втория слой, свалените стенописи от апсидата, съвременни с изписването на наоса, извършено по всяка вероятност през 30-те години на XI век. При това положение не може да се твърди, че „днес може да се съди само за отделни страни на монументалната живопис в България от края на X и началото на XI век поради малобройността и оскъдността на композициите в запазените паметници“. Не само поради тяхната художествена стойност, но и в количествено отношение, тези стенописи надвишават многократно това, което е стигнало до нас от монументалната живопис, създадена в обширните граници на цялата Византийска империя през първото хилядолетие на нашата ера.

Противопоставянето на стила на някои фрагменти от стенописи от югозападните български земи и стенописите в ротондата „Св. Георги“ в София не е достатъчно изяснено в текста, като се допускат груби грешки. Към първия слой, датиран във въпросната епоха, се отнасят фризьт с ангели и някои изображения на пророци, в това число на Йона, повечето от които вече не съществуват и за тях може да съдим само от стари фотоснимки. Фризьт с пророци, чиято характеристика тук е дадена, се отнася към изписването на църквата през XIV век. При фигурите на ангелите, които са от X век, няма и следа от маниерност и показност, а в тях напротив се усеща много силно влиянието на антикизиращата тенденция в българското изкуство, на нас известна предимно от архитектурата и монументалната декоративна пластика на паметниците от X век в Преслав. От там тя прониква в западните български земи през последната трета на X век заедно с преместването на българската столица на запад. Забележително е тъкмо обстоятелството, че живописците от придворното художествено ателие съпътстват представителите на българската царска династия и българския патриарх, като създават поредица от

паметници в Средец (София), Струмица (Водоча) и Охрид. Това е още едно много важно указание за тесните приемствено връзки между отделните български художествени центрове през X век.

Заключителният абзац на стр. 797 (436) е верен, но не отразява достатъчно ясно същността на българското монументално изкуство от тази епоха. Създава се една фрапираща диспропорция между казаното за Преслав и за югозападните български земи. Преместването на българския политически и духовен център на югозапад е едно напълно логично събитие и се продиктува не толкова от опустошенията на Плиска и Преслав, колкото от държавнически съображения, налагащи този център да се намира по-близо до центъра на обширната българска държава. Изкуството, което възниква там, не може по никакъв начин да бъде характеризирано като провинциално и неговото развитие се движи по генералните линии, които откриваме в изкуството на Преслав от началото на X век.

Сведенията за градовете и градоустройството в Първата българска държава, така както са дадени на стр. 630–633 (350–352) са неверни. За голямо развитие на града не може да се говори, като се изхожда от едно погрешно преведено известие от руските летописи, тъй като думата **град**, употребена на това място, означава **крепост** или **кастел**. На българската дума **град** в руския език съответства думата **город**. 80 града, превзети от Светослав при похода му срещу българите, никога не е имало на Дунава – няма и сега. И то от изворите, до устието на реката.

На стр. 730 (423), II абзац, се разглежда съобщителната мрежа, комуникациите и укрепленията на Преслав. Според мене не по-малко характерно е изграждането на укрепителна система по цялото протежение на Виа Егнация на българска територия, и по-специално в откъслека от Битоля през Охрид и Девол до разклонението при граничния пункт Рогожене, а от там до главното българско пристанище на Авлонския залив, заедно с разклоненията през Чермик (до Елбасан) и Белтград (Берат). По целия този път са запазени и до днес на албанска територия голям брой български топоними, свързани с укрепления, чиито останки на места са запазени. Най-значителните от тези укрепления са запазени при Битоля, Охрид, на север от Девол (при Звезде) и при Белград (Берат).

Примерът със Самуиловото кале на Беласица, даден на стр. 781 (426), не е нито подходящ, нито типичен, а сентенцията за „пропаст между официалното строителство на централната и местната власт и строителството на широките народни маси“ е неоснователна и не отговаря на истината и на действителното положение.

Разделите за българската литература (436–452) са със своята изчерпателност и високо качество на информацията най-добрите в том II от Историята на България. Въпреки това ще си позволя три забележки.

1) Според мен, засегнатата само с няколко реда преводна литература е подценена. В действителност именно тя изиграва решителната роля при създаването на българския книжовен език през IX-X век за неговото разпространение, утвърждаване и запазване в Русия и за превръщането му в език на църковната източноправославна литература. Развитие на българския книжовен език през X век е отпразнено най-точно в преводите, които служат като първостепенен исторически извор за определяне хронологията и пътищата за разпространението на българските културни влияния в други страни.

2) До този момент липсва пълно описание и надеждна датировка на запазените български ръкописи от X-XI век в руските книгохранилища, поради което всякаква датировка трябва да се приеме условно. Същото се отнася и до датировката на ранните глаголически и кирилски ръкописи в други чужди книгохранилища.

3) За сега ние не разполагаме с никакви сигурни доказателства че ръкописите на т. нар. „Светославов сборник от 1073 г.“, на Учителното евангелие на Константин Преславски (Син. 262) и на Иполитовия сборник (Чуд 12) от Държавния исторически музей в Москва са руски преписи, а не самите български оригинали. Това се отнася и до тяхната украса с миниатюри, както и до трите изображения на евангелисти в Остромировото евангелие. Последните по всяка вероятност са взети от българския им оригинал и вмъкнати допълнително в ръкописите. както за подвързията на Мстиславовото евангелие са взети емайлови плочки от подвързията на българския оригинал тези плочки могат да бъдат датирани и локализираны с много голяма точност; те произхождат от цариградските императорски ателието и са изработени между 920 и 930 г., т.е. могат да бъдат свързани с донесения при сватбата на царица Мария-Ирина в 927 г. чеиз, като са били след това използвани от българските придворни златари при подвързията на българския оригинал, послужил вероятно като образец при преписването на Остромировото и Мстиславовото евангелие.

В пълна противоположност на обширните раздели за българската литература през IX-XI век е разделът за украсата на ръкописите, където на страница и половина се споменават само посочените по-горе четири ръкописа в съветските книгохранилища. При това за изображението на княз Борис в Учителното евангелие на Константин Преславски се съобщава на стр. 795 (435): „В руски препис от XII век е запазено Учителното евангелие на Епископ Константин. Заедно с текста е копиран и образът на кн. Борис, който прилича твърде много на изображенията по преславските керамични плочи.“ – На преславските керамични плочи няма нито едно изображение на княз Борис, а както доказаха Никола Мавродинов и Вера Иванова-Мавродинова, орнаменталната украса по дрехите на Борис при миниатюрата е сходна на орнаментиката от декоративната подова украса в църквата при Аврадака, Преслав.

За украсата на останалите запазени български ръкописи в текста на том II от История на България не се споменава нито дума, при все че се касае до значителен брой образци и в илюстрациите на книгата ще бъдат приложени, доколкото ми е известно, репродукции също от Асеманиевото и Зографското евангелие. По този въпрос в българската научна литература съществуват монографични изследвания, а по време на Изложбата на българската ръкописна книга в 1976 г. толяма част от материала беше събран и изложен в София.

* * *

В текста на том II от История на България са допуснати и някои грешки при географските понятия. Освен посочените на други места, ще добавя и следните:

Стр. 639 (357) – в текста става дума за епархията на Риги в Южен Епир, а не за Пиги, крепост в Източна Тракия.

Стр. 751 (481) – Бер е средновековното българско име на града, който сега се нарича Верия, а не Верея.

Стр. 751 (408) – Сервия, тур. Селфидже, е преименуван още след Балканската война отново на Сервия.

Стр. 742 (408) – Лариса е в географската област Тесалия, но главен град на византийската тема Елада и св. Ахил е патрон само на Лариса, а не на цяла Тесалия, защото патрон на Тесалия и нейната столица Солун е св. Димитър.

Стр. 781 (428) – „на един от островите на Малкото Преспанско езеро“ – на това езеро има само един остров, Ахил.

Тези грешки и неточности са отстранени в печатното издание от автора на текста, проф. Петър Коледаров,

21 X 1980, А. Чилингиров